

O'QUVCHI-YOSHLARDA NUTQIY VA YOZMA SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDA BAYON ISHINING AHAMIYATI

Kabulov I.

**NDPI 1-bosqich tayanch
doktoranti**

Annotatsiya: Biz ushbu maqolamizda umumta'lim maktablarida o'quvchi yoshlarning nutqiy va yozma savodxonligini rivojlantirish maqsadida ona tili fanlarida doimiy qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lgan bayon ishining ahamiyati haqida so'z etdik.

Kalit so'zlar: metod, metodika, grammatika, imlo, nutq.

Ta'lim jarayoni siyosat darajasiga ko'tarilgan mamlakatimizda bugungi kunda o'quvchi-yoshlarning ma'naviy va aqliy yetuk, komil shaxs bo'lib yetilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, maktablarda boshlang'ich sinflardan boshlab to yuqori sinflarga qadar sifatli ta'limni ta'minlash maqsadida pedagog-kadrlardan katta mahorat talab qilinypdi. O'quvchilarning teran va tiniq fikrlay olishi, o'z fikrlarini qiynalmasdan yetkazib berishida ona tili darslari alohida ahamiyatga ega. Ona tilini o'qitish metodikasi o'quvchilarga o'zbek tilini o'rgatish yo'llari va vositalari, ona tilini egallash, ya'ni nutqni, o'qish va yozishni, grammatika va imloni o'zlashtirib olishga katta yordam beruvchi sohadir. Shunday ekan, biz avvalambor "metod" va "metodika" tushunchalariga alohida to'xtalib o'tmoqchimiz.

"Metod" aslida yunoncha "*metodos*" so'zidan olingan bo'lib, "bilish va tadqiqot yo'li", "nazariya", "ta'limot" kabi ma'nolarni bildiradi [1;613]. Demak, metodika biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish metodlarining, usullarining yig'indisi yoki o'qitish usullari haqidagi ta'limot hisoblanadi [2;582]. Shu nuqtai nazardan metodika maktab oldiga qo'yilgan ta'lim va tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqib, ona tilini o'rgatishning vazifalarini va mazmunini, ta'lim-tarbiya berish jarayonini tekshiradi, ushbu jarayonning qonuniyatlarini va ta'lim berish usullarining ilmiy asoslangan tizimini belgilaydi.

Ona tilini o'qitish metodikasining metodologik asosi borliqni bilish nazariyasidir. Bu fanning bosh vazifasi o'quvchilarning o'zbek tili lug'at boyligini to'liq o'zlashtirib olishlarini ta'minlashdir. Ma'lumki, jamiyatda til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir. Tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi. Til borliqni oqilona, mantiqiy bilish vositasidir. Til birliklari yordamidagina bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa

bilan bog‘lash amalga oshiriladi. Til va nutq tafakkur bilan uzviy bog‘lanadi. Tilni egallash va nutq o‘stirish bilan o‘quvchining fikrlash qobiliyati ham o‘sib boradi. Pedagoglarning vazifasi tilni kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi. Buning uchun maktablarda ona tili va adabiyoti o‘qituvchilari tomonidan bir nechta metodlar va usullardan foydalaniladi. Jumladan, ona tilida nutqiy va yozma savodxonlikni oshirish maqsadida matn tuzish, bayon va insholar yozish kabilardan foydalaniladi. Biz shularning ichida oltinchi va yettinchi sinflarda ko‘proq qo‘llaniladigan bayon ishi va uning afzalliklari haqida so‘z etmoqchimiz.

“Bayon – o‘qib berilgan namunaviy matn mazmunini ma’lum tayyorgarlikdan so‘ng yozma qayta hikoyalashdir” [3;324]. O‘qish darslarida matn ustida ishlash, o‘qilgan matn yuzasidan savollarga javob berish, reja tuzish va reja asosida og‘zaki qayta hikoyalash bolalarni bayon yozishga tayyorlaydi.

Qayta hikoyalashning turlari xilma-xildir. Har qanday qayta hikoya qilingan matn yuzasidan bayon yozish mumkin, ammo bayon yozish og‘zaki qayta hikoyalashga nisbatan qiyin va murakkab faoliyatdir. Mashq sifatida bayonning ahamiyati katta: bayon bolalarda adabiy nutqni to‘g‘ri shakllantirishga yordam beradi, nutq madaniyatini yaxshilaydi, badiiy uslubni singdiradi, tilga sezgirlikni oshiradi. Bayon uchun kishilarning fidokorona mehnati, hayotini, ona tabiat tasvirini, fan, texnika, madaniyat borasidagi yutuqlarni aks ettiradigan yuksak g‘oyali matn tanlanishi, bayon mavzusi o‘quvchilarning bilish tajribasini kengaytirishi, ularning dunyoqarashini shakllantirishi zarur. Qayta hikoyalash va bayonda bolaning tabiiy nutqi eshitilishi, ya’ni berilgan namunani tushunmasdan yodlamasligi, namuna leksikasidan, nutq birliklaridan, sintaktik qurilishidan foydalana olishi zarur.

Til vositalari matnni o‘qish, suhbat, matn tahlili davomida o‘zlashtiriladi, matndagi so‘zlar va nutq birliklari bolalarning “o‘ziniki” bo‘lib qoladi. Qayta hikoyalashda namunadagi u yoki bu gapni bola esga tushirishga harakat qiladi, o‘zlashtirgan mazmunni to‘liqroq, aniqroq berish uchun gaplar tuzadi. Bu bilan o‘quvchining mustaqillik darajasi va bilish faolligi o‘sadi, ijodiy elementlar qo‘shilib boradi. Qayta hikoyalashda namunadagi izchillik, bog‘liqlik saqlanishi, asosiy faktlar berilishi, ayniqsa, ilmiy matnni qayta hikoyalashda barcha muhim o‘rinlar to‘liq bayon qilinishi zarur. Vaqti-vaqti bilan ilgari eshitilgan, o‘qituvchi o‘qib bergan yoki radio, televizordan yozib olingan matnni qayta hikoyalatish, o‘quvchi bir marta ovoz bilan yoki ichda o‘qigandan so‘ng qayta hikoyalatishdan foydalanishni tajribada qo‘llab turish ham mumkin. Bu ishni turli xil uslublarda olib borish imkoniyatini yaratadi va uni jonlantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, umumta’lim maktablari yoshlar kamolotida alohida ahamiyat kasb etuvchi bo‘g‘in hisoblanadi. Bu davrlarda ziyoli ustozlarning yosh avlodga bergan bilimlari umrlarining oxirlariga qadar muhrlanib qolishadi. Shu bois, maktab davrlaridan boshlab ona tilimizda ravon gapirish va xatolarsiz yozish, fikrlarni qiynalmasdan ifodalashga alohida e’tibor qaratib, ularni Vatanga sodiq, millat va til-u dinimizga hurmat ruhida tarbiyalash barcha pedagog-kadrlarning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – T.: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2003., 5 jild.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T.: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2006., 2 jild.
3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: “NOSIR” nashriyoti, 2009.

